

Чолан В. Я.,

Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СИНТАКСИЧНУ ОРГАНІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТОВИХ ОДИНИЦЬ У КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ФАХОВОГО КОЛЕКТИВУ

Стаття присвячена взаємодії у текстовій структурі реченнєвих одиниць, призначених для синтаксичної номінації дій, подій, явищ, понять окремої сфери діяльності україномовного фахового узусу, з комунікативними складниками цієї сфери, що виступають чинниками впливу на структурування текстів. Результатом такої взаємодії, підпорядкованої і загальним обов'язковим закономірностям побудови текстів, і узуальним правилам текстотворення, є специфічні лінгвотекстові параметри вербальної комунікації. Їх структурна і функціональна нормативність встановлюється саме у фаховому узусі.

Ключові слова: українське речення, синтаксична структура тексту, фахова вербальна комунікація, лінгвотекстові параметри.

Статья посвящена взаимодействию в текстовой структуре предложений, предназначенных для синтаксической номинации действий, событий, понятий отдельной сферы деятельности украиноязычного профессионального узуса, с коммуникативными составными этой сферы, которые выступают факторами влияния на структурирование текстов. В результате такого взаимодействия, подчиняющегося как общепринятым закономерностям построения текстов, так и узуальным правилам, формируются специфические лингвотекстовые параметры вербальной коммуникации. Их структурная и функциональная нормативность устанавливается именно в профессиональном узусе.

Ключевые слова: украинское предложение, синтаксическая структура текста, профессиональная вербальная коммуникация, лингвотекстовые параметры.

Article is devoted to interaction in text structure of the offers intended for a syntactic nomination of actions, events, concepts of a separate field of activity of Ukrainian professional collective with communicative compound this sphere which act as factors of influence on organization of texts. As a result of such interaction submitting alongside with the standard laws of construction of texts to usual rules, are formed specific linguistic textual parameters of the verbal communications. Their structural and functional legitimacy it is established in professional usage.

Key words: Ukrainian offer, texts syntactic structure, professional verbal communication, linguistic textual parameters.

У прагматично зорієнтованих мовознавчих дослідженнях Ф.С. Бацевича, К.Г. Городенської, А.А. Леонтєва, І.П. Сусова розуміння лінгвотекстових параметрів спеціалізованих, насамперед фахових, дискурсів ґрунтується на положеннях філософської теорії щодо чинників впливу на організацію мовного та мовленнєвого матеріалу у субстанцію текстової структури [1, с. 107-112, 150-154 ; 4, с. 150-161 ; 9, с. 126; 15, с. 109-124, 125-130]. Серед таких чинників провідна роль належить комунікативній меті, пов'язаній з прагматичною настановою тексту. Разом з тим у межах зазначеної проблеми залишаються актуальними питання щодо специфічних характеристик позатекстових складників ієрархічно побудованих фахових сфер, які характеризує категоричний тип вербального спілкування, оскільки саме ці складники зумовлюють функціональну зорієнтованість параметрів синтаксичної структури фахових текстів. Подібні комунікативні простори кваліфікуються прагмалінгвістиці як сфери імперативних мовленнєвих дій, призначених спрямовувати рух підлеглих по запланованій керівними органами траєкторії. На думку вчених, тип комунікації у цих сферах відзначається чіткими закономірностями творення й функціонування офіційно-ділових текстів, концентрацією системно пов'язаних, традиційно та узуально спеціалізованих синтаксичних одиниць, придатних до вираження волюнтаривних імпульсів, де відхилення від категоричного типу спілкування призводить до серйозних комунікативних помилок, аж до деформації основної комунікативної мети [11, с. 181-182; 13, с. 10]. Категоричний тип спілкування, імперативні мовленнєві дії характерні передусім для сфери військової комунікативної діяльності фахового гомогенного колективу, у вербальному просторі якого формувались текстові одиниці, що становлять об'єкт нашого дослідження.

На підставі згаданих положень, лінгвотекстовими параметрами можна вважати певні константні умови комунікації, що визначають характер вербального впливу у комунікативній сфері, політематичність чи монотематичність подання інформації у текстовій структурі, симетрію чи асиметрію інституційних відношень між комунікантами у процесі творення тексту, узгодження інтенцій адресанта й адресата з комунікативною метою, програму адресації як взаємне розташування адресанта й адресата у комунікативному просторі тощо. Лінгвотекстові параметри регламентують форму кожної текстової одиниці як специфічну форму відображення реалій, і в такому розумінні зближуються з поняттям логічної форми комунікативного контакту, що визначає внутрішнє структурування форми текстової одиниці.

Мету комунікативної діяльності у військовій сфері ми визначаємо як передачу волевиявлень в усталених текстових формах з боку статусно вищого адресанта, що чинить вплив на підлеглому адресата, примушуючи його до виконання певних дій, шляхом постановки і контролю виконання поставлених бойових завдань. На нашу думку, специфіку волевиявлення як загального змісту фахової вербальної комунікації у військовій сфері зумовлює лінгвотекстовий параметр ініціальності. Тому можна говорити про ініціальне волевиявлення, яке вводить нові умови у комунікативну ситуацію, і водночас вказує послідовність дій. За нашими спостереженнями, ініціальне волевиявлення реалізується у військовій вербальній комунікації в обмеженому спектрі текстових настанов, під якими ми розуміємо цілеспрямовані мовні завдання адресанта, що зумовлюють добір способів і засобів впливу на адресата. Для встановлення домінантного типу текстових настанов у військовій комунікативній сфері ми використовуємо відомі класифікації типів мовленнєвої діяльності, упорядковані в наукових працях К. Гаузенбла-

за, Дж.П. Остіна [3, с. 58-78; 12, с. 22-29]. Застосування цих класифікаційних принципів в умовах специфічної взаємодії комунікативних складників фахової військової сфери і лінгвотекстових параметрів офіційно-ділового спілкування дозволяє нам стверджувати, що основним типом прагматичної настанови військових текстів є категорична прескрипція, представлена різновидами директиви, наказу, розпорядження, вимоги, вказівки, яка не підлягає обговоренню, заборони виконання дій.

Характерну для корпусу офіційно-ділових військових текстів функцію, співвідносну зі способом досягнення комунікативної мети у фаховій військовій сфері, ми визначаємо як вербальне управління кількісно регламентованими збройними силами держави (військовими силами і зброєю) від імені держави у реальному масштабі часу – і протягом періодів підготовки до бою, і під час ведення безпосередніх бойових дій. Функція вербального управління, характерна для корпусу офіційно-ділових текстів у фаховій військовій сфері, є визначальним фактором параметризації аналізованих текстів, формування способів і синтаксичних засобів реалізації специфіки конститутивних категорійних ознак у текстовій структурі.

Важливо наголосити, що ієрархічний устрій військової сфери зумовлює несиметричну основу військової вербальної комунікації. На цій основі ґрунтується параметр нерівноправних інституціональних відношень військових комунікантів, представлених адресантом – суб'єктом волевиявлення (командиром, який авторизує категоричну прескрипцію в текстовій формі), і адресатом – суб'єктом відповідних дій (підлеглим за субординацією виконавцем примусових дій у вербальній і невербальній формах) – параметр статусної асиметрії. Функціональна нерівноцінність статусно маркованих суб'єктів комунікації зумовлює формування суб'єктно-об'єктних відношень між ними, обов'язково відображених у семантико-синтаксичній структурі провідних типів текстових одиниць, ужитих для структурування офіційно-ділових текстових різновидів військової вербальної комунікації. Варто зауважити, що у лінгвістиці суб'єктно-об'єктні відношення комунікантів до комунікативного факту кваліфікуються переважно як такі, що являють собою активну діяльність, спрямовану на виклад готових знань у вигляді приписів з боку адресанта та пряме виконання цих приписів з боку адресата [5, с. 143-167; 7, с. 3-10].

Окремо слід підкреслити, що принципи ієрархічної організації військової сфери зумовлюють розуміння понять адресанта і адресата волевиявлення як комунікативних суб'єктів партитивного типу, взаємно пов'язаних спільною діяльністю у цілість, характеристики якої узагальнені концептом "армія". Цей термін ми вживаємо щодо ієрархічно організованого фахового військового колективу, гомогенного за професійним та гендерним показниками. Деякі дослідники наголошують на тому, що семантичну ознаку гомогенності певного об'єкта, або однорідності його складу слід розглядати як вагомий фактор згуртованості та однотайності виокремленої фахової спільноти [1, с. 69-73, 84-85; 5, с. 117-134].

На нашу думку, і партитивність, і гомогенність як позамовні характеристики колективного суб'єкта текстотворення у фаховій військовій сфері є важливими параметрами військової вербальної комунікації, що взаємодіють з лінгвотекстовим параметром програми адресації. Ця програма передбачає обов'язкову адресність кожного офіційно-ділового військового тексту, що, у свою чергу, забезпечує специфіку конститутивних категорійних ознак у синтаксичній структурі текстових різновидів військової сфери. Сутність цієї програми у тому, що, з одного боку, адресант військових текстів завжди виступає від імені офіційної, юридичної особи, адресуючи волевиявлення кількісно детермінованому військовому підрозділу, і мислиться при цьому як одна особа. З іншого боку, в умовах, коли ареал реальних адресатів лишається принципово обмеженим, адресатом тексту може бути і військовий підрозділ, і, у випадках міжособистісних офіційно-ділових мовленнєвих контактів, конкретний чин, що є активно діючою військовою одиницею. Адресат завжди уособлює цілий фаховий військовий колектив, усвідомлюваний в індивідуальному представникові, і також сприймається як одна особа.

У специфічних лінгвотекстових параметрах адресації, характерних для військової сфери, сформувалась специфіка мовних категорій особи і числа дієслівних предикатів односкладних речень або присудків двоскладних спеціалізованих синтаксичних конструкцій. Реалізуючи у структурі аналізованих військових текстів текстову конститутивну категорійну ознаку персональності, ці синтаксичні засоби демонструють закономірність усунення зі структури речень тих підметів, які відповідають займенникам 1-ої чи 2-ої особи однини чи множини при відповідних особових формах дієслівних предикатів наказового й дієсного способів. Мовознавці виводять походження цієї тенденції зі спільної історії східнослов'янського мовного розвитку. Згідно з системними властивостями східнослов'янських мов підмети-займенники "я", "ти" при дієсловах-присудках у формах 1-ої та 2-ої особи однини чи множини виступають вторинною формою вираження особи і справляють лише граматичний вплив на зміст і розуміння текстової одиниці [2, с. 139-144; 14, с. 44-80, 106-128; 10, с. 52-59]. Оскільки форми особових дієслів-присудків 1-ої та 2-ої особи містять чітку вказівку на відношення дії до граматичної особи, виявляючи підмет своїм особовим закінченням, яке вказує, кому дія приписується, то позиції суб'єктів дії у подібних конструкціях не потребують лексичної конкретизації.

Теоретично можна відтворити двоскладний варіант означено-особових текстових одиниць із підметом-займенником 1-ої чи 2-ої особи однини або множини ("я наказую" або "ти виконуєш" / "ви виконуєте"), виходячи з комунікативного контексту, і на підставі формальних та смислових ознак самої конструкції. Але у подібних мовленнєвих утвореннях підмети – займенники стають надлишковими структурними елементами, які переважно, випускають, внаслідок чого лінгвотекстові одиниці військової комунікації функціонують без словесного позначення суб'єктних позицій: "Приготуйся до атаки!", "Роби, як я!" [16, с. 237, 321].

Поряд з цим умови військової комунікації передбачають, що актуалізація офіційно-ділових текстів відбувається в особистій присутності адресанта й адресата імперативного волевиявлення, тобто, у безпосередньому комунікативному контакті між ними. Отже, структурні позиції дійових осіб не потребують акцентації тому, що й адресант, і адресат тексту усвідомлюються з достатнім сталим ступенем означеності. Оскільки і з граматичного, і з комунікативного контексту абсолютно зрозуміло, хто здійснює волевиявлення, кому воно адресоване, потреба

окремого формального позначення суб'єктних позицій у синтаксичній структурі тексту усувається. Так виявляються системні та узуальні значення даних форм, на цьому явищі основана семантична і, часто, комунікативна самодостатність подібних одиниць у військовій сфері. Якраз формальна відсутність у синтаксичній структурі офіційно-ділових військових текстів підметів, виражених особовими займенниками 1-ої та 2-ої особи, співвідносних із суб'єктними синтаксемами, при особових дієслівних предикатах, становить їх яскраву категорійну ознаку і забезпечує важливу стилістичну своєрідність таких текстових конструкцій.

На таких підставах ми розглядаємо військовий колектив, або армію як фаховий узус – чітко відмежовану за професійним критерієм гомогенну фахову спільноту з єдиним встановленим керівними органами категоричним типом мовленнєвого спілкування, що передбачає беззаперечне виконання приписів (прескрипцій). При цьому ми враховуємо різні аспекти поняття узуалізації, обґрунтовані У. Лабовим і О.А. Лаптевою: і як набуття текстовою одиницею або компонентами речення певних властивостей чи якостей, завдяки яким ця текстова одиниця входить до прийнятого певним соціумом “кола вживань”; і як результат комунікативної діяльності суб'єкта узуалізації – фахового колективу, що регулярно перебуває у відносно обмеженому середовищі [6, с. 114-115; 8, с. 345-353]. Що стосується узуалізації способів і синтаксичних засобів структурування текстів, включаючи специфічні початкові або кінцеві текстові фрагменти, окремі синтаксичні одиниці – етикетні формули та ін., то підґрунтям цього процесу слугує спільний досвід членів колективу, набутий протягом різних історичних періодів військової професійної діяльності. Такий досвід зазвичай виявляється не тільки у повному взаєморозумінні – з одного слова, зі словесного натяку, але навіть у типовій манері мовлення й інтонування текстів. Узуальність текстових одиниць військової сфери засвідчується, по-перше, їх регулярною відтворюваністю у типових ситуаціях військового вербального спілкування, по-друге, встановленням стійких зв'язків синтаксичних конструкцій із певними референтами (денотатами), що передбачає стійку закріпленість пропозиційної номінації за синтаксичною одиницею певного типу відповідно до комунікативної ситуації.

Отже, узуалізація мовних і мовленнєвих конструкцій як структурних одиниць українських фахових текстів у військовій комунікативній сфері є закономірним процесом послідовного підпорядкування лінгвотекстових параметрів вербальної комунікації, в яких реалізується специфіка текстових одиниць, важливим складникам фахової діяльності. Серед першорядних параметрів військової вербальної комунікації виділяються ініціальність, категоричність волевиявлення, статусна асиметрія двох комунікативних суб'єктів, запрограмованість прескрипцій, адресність, зумовлена гомогенністю й партитивністю адресанта й адресата, антиномія адресанта й адресата, алгоритмізація та синхронізація дій.

Можна стверджувати, що у вербальному просторі фахової військової сфери зумовленість категорійної специфіки українських текстових конструкцій впливом лінгвотекстових параметрів вербальної комунікації виявляється як формування комплексу функціонально однорідної мовної техніки, підпорядкованої комунікативній меті. Особливості лінгвотекстових параметрів військової вербальної комунікації увиразнюються на тлі встановлених чинників впливу на синтаксичну організацію текстових одиниць, спільних для комунікативних просторів фахового призначення.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник]. / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
2. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка : Синтаксис. / Ф. И. Буслаев. – [Изд. 7 -е]. – М. : Ком-книга, 2006. – 344 с.
3. Гаузенблз К. О характеристике и классификации речевых произведений / К. Гаузенблз. // Новое в зарубежной лингвистике / [сост. , общ. ред. Т. М. Николаевой]. – Вып. VIII. – М. : Прогресс, 1973. – С. 58-68.
4. Городенська К. Г. Явища синтаксичної деривації // Семантико – синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
5. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Иностранная литература, 1992. – 329 с. – (Ин -т языкознания РАН).
6. Лабов У. Исследование языка в его социальном контексте / У. Лабов. // Новое в лингвистике / [общ. ред. и вступ. ст. Н. С. Чомоданова]. – Вып. VII. Социолингвистика. – М. : Прогресс, 1975. – С. 96-181.
7. Лазарев В. В. Методологические основы и методологический потенциал теории речевых актов / В. В. Лазарев. // Речевые акты в лингвистике и методике : [Лаптева О. А. Узус как арена языкового изменения / О. А. Лаптева. // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста : [сб. ст.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 312 с. – С. 345-353.
8. Леонтьев А. А. Общественные функции и функциональные эквиваленты языка как проблема теории речевой деятельности. / А. Л. Леонтьев. // Язык, речь, речевая деятельность. – [Изд. 4 -е, стереотипное]. – М. : Комкнига, 2007. – 216 с. – С. 29-42.
9. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення. / О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1966. – 324 с.
10. Мірченко М. В. Модальність як комунікативно орієнтована категорія речення / М. В. Мірченко. // Граматика слова і граматики мови : [Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин. // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22-29.
11. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівська. / НАН України; Ін -т укр. мови; [відп. ред. М. М. Пещак (ред.); – [2 -е вид. , стереотипне]. – К. , 1998. – 191 с.
12. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підр. для студ. гуманітарних спец. / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
13. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Кньга, 2009. – 272 с.
14. Тимчасові загальновійськові статути Збройних Сил України / Міністерство оборони України. – Львів : Каме-няр, 1993. – 411 с.